

Д О П О В І Д Ь

Директор Державної історичної
бібліотеки Української РСР

Л.А.МАКАРЕНКО

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО В РЕСПУБЛІЦІ: СТАН І ЗАВДАННЯ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕБУДОВИ, ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Мановні товариші!

Бібліотечне краєзнавство як складова частина загального краєзнавства має свої особливості, обумовлені специфікою бібліотечної справи. Його мета - виявити, зібрати, зберегти і дати для використання всі духовні матеріали, пов'язані за змістом з певною місцевістю, яка для її населення є рідним краєм, забезпечити його бібліографічною інформацією про ці матеріали як в цілому, так і диференційовано за читачьким і цільовим призначенням.

Як ви знаєте, бібліотечне краєзнавство в нашій республіці має давні традиції. Якщо зазирнути в глибини віків, то бібліотеки монастирів, убогих закладів завжди поряд з церковною, учбовою літературою збирали і зберігали літописи, хроніки подій, пов'язані з історією певного краю, життя місцевих святих, праведників і т.п. Перші публічні бібліотеки, які виникли на Україні в XIX столітті, намагались, не дивлячись на негативне ставлення, а частіше і пряму протидію царських чиновників, вилучати до складу фондів наукові праці і популярні видання з історії окремих країв і місцевостей, художні твори російських і українських письменників краєзнавчого змісту. Бурхливий розвиток капіталізму, господарське освоєння нових земель на півдні України вимагали створення різних довідників, статистичних збірників, географічних описів та ін. матеріалів, які значно поповнювали краєзнавчі фонди бібліотек. З'явилися фольклорні збірники, етнографічні праці, багаточисленні періодичні і продовжувчі видання губерній, земств, громадських організацій, наукових товариств. Виникла необхідність в бібліографуванні краєзнавчої літератури. Видатні вчені і громадські діячі П.І.Кеппен, А.М.Лазаревський, П.С.Ефименко, Д.І.Багалій, І.А.Устинов, А.І.Маркевич та ін. стали складачами значних краєзнавчих бібліографічних посібників.

Слід зазначити, що в XIX столітті розвивається як бібліографія загального характеру, так і бібліографія місцевого друку, біобібліографічні посібники. З'являються галузеві, тематичні посібники краєзнавчої літератури. Таким чином, основи бібліотечного краєзнавства були закладені в дореволуційний час, але, не ділячись на певні успіхи, краєзнавча діяльність була ще епізодичною, а бібліографічна робота проводилась фактично поза бібліотеками.

Після Жовтневої революції головним в краєзнавстві, в тому числі в бібліотечному, стає знання ресурсів краю, його особливостей, фізико-географічних характеристик з тим, щоб оптимально використовувати їх в будівництві соціалізму. Н.К.Крупська писала про завдання краєзнавства: "Звичайно, це повинно бути не вивчення краю в старому розумінні цього слова, коли вивчали тільки природу, археологію, збирали особливості наріч та ін. Тепер в центр вивчення краю слід поставити його економіку"^{X/}. На жаль, не на всіх етапах історії радянського суспільства це завдання вирішувалось належним чином. Великих збитків краєзнавству завдано в 30-і роки: було репресовано або усунуто від активної діяльності багато краєзнавців, невигравдано видучено з обігу ряд цінних краєзнавчих видань. Під час Великої Вітчизняної війни і тимчасової фашистської окупації території України фонди бібліотек дуже постраждали: частково загинули, були пограбовані, вивезені. І тільки в 50-і роки бібліотечне краєзнавство відроджується.

Могутнім імпульсом його розвитку стало створення фундаментального 26-томного видання "Історія міст і сіл Української РСР". Воно викликало інтерес і привертало увагу широкого кола громадськості до вивчення місцевої історії, до пошукової, науково-дослідницької краєзнавчої діяльності значної кількості професіоналів і любителів, молоді, дітей. Грандіозна робота вимагала створення бази документальних джерел, літератури, різноманітних друкованих матеріалів про населені пункти республіки і забезпечення більше ста тисяч авторів нарисів бібліографічною інформацією. Це завдання, покладене на бібліотеки республіки, дало надзвичайно позитивні результати для бібліотечного краєзнавства. По-перше, було виявлено і взято на облік багато друкованих матеріалів про населені пункти, райони, краї, області. В біль-

^{X/} Крупська Н.К. Педагогічні твори в 10-и т. - Т.7. Основи політико-освітньої роботи. - Н., 1965. - С.302.

ності бібліотек, особливо масових, створені або значно поповнені краєзнавчі довідково-бібліографічні апарати. Причому, важливо, що більшість краєзнавчих матеріалів знявлена в періодиці, виданнях в цілому некраєзнавчого характеру. Аналітичні їх описи попомнили краєзнавчі каталоги і картотеки.

По-друге, розгорнулась інтенсивна робота по формуванню фондів краєзнавчої літератури, доповненню їх в ретроспективному плані, комплектуванню бібліотек аудіовізуальними матеріалами краєзнавчого змісту, плакатами, афішами, фотографіями і т.п., а також рукописами, зокрема, спогадами старожилів, учасників і очевидців історичних подій, проденниками, листами. Об'єднані в тематичні папки або оформлені як альбоми, книжки-саморобки, вони урізноманітнювали і доповнювали краєзнавчі фонди.

По-третє, виробились певні організаційні форми, з'явилися координація і кооперація в інформаційно-бібліографічному обслуговуванні з питань краєзнавства, в методичному керівництві і наданні практичної допомоги бібліотечним працівникам. Прикладом може служити створення унікального довідкового апарату-"Зведеної картотеки матеріалів з історії міст і сіл УРСР" в Державній історичній бібліотеці Української РСР. В роботі над нею взяли участь всі бібліотеки республіки, переглянувши книги і періодику *de visu*, згідно з спеціальними списками, складеними головним методичним центром - ДІБ УРСР. Працівники різних бібліотек бібліографували всі матеріали, які стосуються країв, міст і сіл України, і відсилали їх опис в історичну бібліотеку для зведеної картотеки, дублетними картками на матеріали про власну область поповнювали краєзнавчі каталоги обласних і районних бібліотек. Таким чином, на протязі кількох років були одночасно заповнені лакуни в краєзнавчому ДБА обласних бібліотек і організовано зведений апарат, який нараховує більше півмільйона описів.

По-четверте, найважливіший результат: створена джерельна і бібліографічна база, набуті навички роботи з краєзнавчою літературою дозволили бібліотечним працівникам розгорнути її широку пропаганду, залучити до читання найрізноманітніші верстви населення, використовувати краєзнавчі матеріали у вихованні патріотизму.

Отже, на початок 80-х років краєзнавча робота зайняла певне місце в роботі бібліотек республіки, сформувались її головні напрями, взаємозв'язки з основними бібліотечними процесами. Чи можна говорити про те, що бібліотеки володіють необхідною базою і навиками для виконання тих вимог, які висуває життя на сучасному етапі? Однозначної відповіді на це питання дати неможливо.

Реалізація рішень XXV з'їзду КПРС, Пленумів ЦК, XIX партконференції, 3-їзду народних депутатів СРСР вимагає значного удосконалення територіальної структури суспільного виробництва і його інтенсифікації, переходу на госпрозрахунок і самофінансування, гнучке застосування прогресивних, економічно ефективних форм організації праці. А це неможливо без глибокого знання кожним працівником, спеціалістом, керівником, в ще більшій мірі місцевих природних, господарських, національних, демографічних умов і особливостей, тенденцій і можливостей їх розвитку... Звідси очевидне величезне значення краєзнавства в творчій роботі по перебудові країни, прискоренні соціально-економічних процесів, вихованні радянських людей в дусі істинного патріотизму та інтернаціоналізму, відношення до своєї праці і її результатів як справжніх господарів.

Треба визнати, товариші, що для рішення таких складних, революційних завдань сучасного потенціалу бібліотечного краєзнавства явно недостатньо. Необхідне значне поглиблення змісту краєзнавчої діяльності, перебудова і переорієнтація окремих аспектів пропагандистської і виховної роботи, перерозподіл функцій між бібліотеками.

Першочергової уваги в цьому зв'язку потребують фонди краєзнавчої літератури і матеріалів як основи бібліотечного краєзнавства. Багаторічна робота по формуванню таких фондів дала позитивні результати, але ні якісний, ні кількісний склад краєзнавчих фондів переважної більшості бібліотек не можна вважати задовільним. Достатньо сказати, що ні одна, навіть велика наукова бібліотека не має вичерпного зібрання.

Про які прикрі прогалини слід згадати особливо?

Мало, або зовсім відсутні статистичні, демографічні, етнографічні матеріали, література про природу, клімат, геологічну структуру, ґрунт, специфіку землеробства, охорону середовища; публікації документів; видання дореволюційні, перших років Радянської влади,

20-30-х років, періоду Великої Вітчизняної війни і відбудови народного господарства. Особливо незадовільне становище в бібліотеках для дітей та юнацтва. Останні, в силу того, що створені недавно, укомплектовані красназничими виданнями, які вийшли з друку за останні 5-10 років. Це переважно художня література, деякі довідники, путівники.

В дитячих бібліотеках красназничої літератури і того менше. Література за минулі роки списується за строком давності, як зношена, тобто на загальних підставах. При комплектуванні ж красназничих матеріалів для дитячих бібліотек зовсім не враховуються інтереси дорослих читачів - керівників дитячого читання.

Мала екземплярність багатьох красназничих видань не дозволяє активно використовувати їх в роботі з читачами, налагодити дійовий внутрісистемний книгообмін. Тількисть примірників красназничих видань точно визначити неможливо, тому що в жодній бібліотеці облік не ведеться. Більша частина красназничих матеріалів з різних причин не надсилається по МБА. Під час формування красназничих фондів, особливо в ІХС, недостатньо враховується економічний профіль регіону, що обслуговується, професійний, віковий, національний склад населення, місцеві особливості. І створюється парадоксальна ситуація: досліднику краю або ж зацікавленому читачу, щоб проробити якесь питання красназничого змісту, простіше звернутись до Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Державної бібліотеки СРСР ім.В.І.Леніна, ніж до своєї місцевої районної чи обласної.

Тому на сучасному етапі потрібно зосередити зусилля на вишенні і доповненні фонду красназничими матеріалами, які відображають, в першу чергу, аспекти красназництва, що необхідні для перебудови соціально-економічного і суспільно-політичного життя краю /області, району, міста, села/.

Отже, для правильного формування красназничих фондів необхідною умовою є вивчення інформаційних потреб регіону. І, з іншого боку, вивчення стану наявних красназничих фондів, їх складу, рівня і якості задоволення читачських запитів, тобто, суттєвим завданням стає наукове дослідження красназничих фондів і вироблення на його основі стратегії і тактики в питаннях створення бази бібліотечного красназництва, довгостроковий прогноз розвитку, конкретні рекомен-

данії до дій. Практично така робота ще не проводилась, за виключенням Харківської області. Тому Державна історична бібліотека УРСР, яка почала в цьому році дослідження "Красназавча робота бібліотек в умовах перебудови", планує в 1990 р. в межах цього дослідження розпочати вивчення красназавчих фондів на базі декількох областей.

Звичайно, для успішного проведення такої величезної і складної роботи необхідна консолідація сил наукових працівників і практиків бібліотечної справи, освоєння досвіду аналогічних досліджень, накопиченого в інших республіках СРСР і за рубежом.

Водночас слід значно активізувати роботу по докомплектуванню фондів красназавчими матеріалами, використовувачи всі можливості: обмінно-резервні фонди бібліотек, букіністичні магазини і аукціони і т.д. Майже невикористаний резерв - приватні зібрання книголюбів, архіви наукових і науково-дослідних установ і організацій, улюбених закладів, підприємств. Перспективним з цього погляду нам здається шлях доповнення фонду копіями красназавчих матеріалів на різноманітних носіях: міксерокопії, мікрофілми, мікрофімі, компакт-диски та ін. Стримуючим моментом в розвитку цього засобу є надзвичайно слабка матеріально-технічна оснащеність бібліотек, відсутність майже всюди копіювальної і відтворювальної апаратури.

Особливого розгляду заслуговує питання про фонд місцевого друку. Зараз уявляється найбільш доцільним збирати в обласних універсальних наукових бібліотеках весь місцевий друк за всі роки видання, не змішуючи його з красназавчими фондами і організовувачи окремо, по роках видання, оскільки ні в одній іншій установі /архів, музеї тощо/ немає більш-менш повного зібрання. Організація і впорядкування таких фондів стане, крім того, вирішальним каменем у створенні сукупного фонду національної літератури.

Використання красназавчих фондів знаходиться в прямому зв'язку від рівня розкриття їх змісту, доведення до читачів бібліографічної інформації про них. Система красназавчої бібліографічної роботи бібліотек, що складалася, і яка заслуговувала позитивної оцінки в минулому, не в змозі без корінної реорганізації виконати завдання, поставлені перед бібліотеками сьогодні. Потребують удосконалення всі її складові: красназавчий довідково-бібліографічний

апарат і довідково-бібліографічне обслуговування читачів з питань краєзнавства, створення бібліографічних посібників краєзнавчої тематики, диференційоване інформування різних читачьких груп та індивідуальних абонементів про краєзнавчі матеріали, пропаганда краєвої, найбільш цінної краєзнавчої літератури бібліографічними методами.

Провідна роль в багатоглятному розкритті краєзнавчих матеріалів належить краєзнавчим каталогам і картотечам. Специфіка цих каталогів і картотек в тому, що в них відображені краєзнавчі матеріали незалежно від їх наявності в бібліотеці, крім того, багато з них інформують також про місцезнаходження краєзнавчих книг, тематичних збірників в інших бібліотеках міста, тобто, в зведених. Однак, зведені каталоги обласних бібліотек викривають невелику кількість бібліотек-учасниць, навіть, не всі крупні бібліотеки обласного центру. Відомості про краєзнавчі видання, що надійшли в їх фонди, часто поступають нерегулярно. А зведені краєзнавчі картотеки ЦБС в переважній більшості тільки мають таку назву.

Ще в недалекому минулому майже кожна сільська, міська бібліотека, пізніше - філіали ЦБС - мали краєзнавчі картотеки, в яких достатньо повно відображались друковані матеріали про край, зокрема, про те село, селище, мікрорайон міста, де знаходиться бібліотека. Але регламентуючі і методичні документи Державної бібліотеки СРСР ім.В.І.Леніна на допомогу роботі ЦБС, намагаючись упорядкувати діяльність бібліотечних систем і вивільнити час бібліотечаря, звужають необов'язковою наявністю такої картотеки в бібліотеці-філіалі і рекомендують включити краєзнавчі матеріали в систематичну картотеку статей. Керуючись цими рекомендаціями, багато бібліотек республіки ліквідували краєзнавчі картотеки, або ведуть їх без належного старання, що аж ніяк не сприяє поліпшенню бібліографічного обслуговування: кількість запитів краєзнавчої тематики і обсяг інформаційної роботи мають тенденції до зростання. Оперативно задовольняти ці запити за допомогою довідкового апарату, зосередженого в центральній бібліотеці системи, нелегко, тому, що, навіть, телефонний зв'язок філіалів з ЦРБ відсутній в 30-50% систем різних областей. Крім того, основний масив краєзнавчої картотеки в філіалі складають аналітичні описи, які можуть не увійти в картотеку ЦБС.

В систематичній картотечі статей розміщуються їх аналітичні описи тільки за останні 5 років. Описи ж абзаців, згадувань в книгах, збірниках та й описи краєзнавчих книг, відсутніх у фонді даної бібліотеки, не відображаються тепер ніде. Крім того, бібліотекар філіалу позбавляється навиків виявлення краєзнавчих матеріалів, їх анотування, що значно звужує його кругозір, компетентність, здатність вести актуальну пропагандистсько-виховну роботу.

Важливим питанням використання і управління краєзнавчими каталогами і картотечами бібліотек, яке необхідно вирішувати вже в наступній п'ятирічці, є групування матеріалу в них. В основу схеми класифікації краєзнавчих каталогів багатьох обласних бібліотек і ШХ покладено "Типову схему..."^{х/} 1959 року. Деякі бібліотеки /ДНБ ім.В.Г.Морозенка та ін./ запозичили схеми Горьківської, Кіровської обласних бібліотек РРФСР. Але за минулі 30 років в наших бібліотеках запроваджена схема ББК, в багатьох відношеннях більш прогресивна і перспективна. Державною бібліотекою СРСР ім.В.І.Леніна за участю кафедри загальної бібліографії Московського державного інституту культури розроблено спеціальний варіант схеми класифікації краєзнавчої літератури на основі ББК, який і буде апробовано на практиці. Порядок перекласифікації, терміни, особливості будуть детально висвітлені у виступах учасників нашої конференції, авторів цієї схеми - наукових співробітників Державної бібліотеки СРСР ім.В.І.Леніна.

Назріла необхідність в тому, щоб обласні бібліотеки як центри бібліотечного краєзнавства мали відомості не тільки про наявність всіх друкованих матеріалів про край, але й про їх місцезнаходження не тільки в межах області, а й республіки, всього Радянського Союзу, а також в зарубіжних книжкових зібраннях. Суттєвим питанням стає розповсюдження цих відомостей серед широких кіл споживачів інформації за допомогою видання зведених друкованих каталогів краєзнавчої літератури, створення малих каталогів, що значно полегшить пошук наукових матеріалів про край, їх використання через МБА, забезпечить достатню кількість краєзнавчих видань під час проведення масових заходів без збільшення екземплярності в даній бібліотечі.

^{х/} Типовая схема классификации для каталога краеведческой литературы областных, краевых, республиканских /СССР/ библиотек // Краеведческая работа областных библиотек: Метод. пособие. - М., 1961. - С.148-160.

Шановним колегам відомо, що дієвим засобом виховання і пропаганди книги є бібліографічні посібники. За роки 10-ї, 11-ї, 12-ї п'ятирінок бібліотеками республіки випущено понад 1000 покажчиків і методично-бібліографічних матеріалів краєзнавчого характеру.

Значна більшість, біля 70% - тематичні рекомендаційні покажчики. Практично майже зовсім відсутні галузеві науково-допоміжні покажчики, дуже невелика кількість тем висвітлена в бібліографічних покажчиках, адресованих спеціалістам. Хоч покажчиків і багато, проте криза видавничої діяльності з п'ятирічки в п'ятирічку падає. Нік був у 9-й і 10-й п'ятирічках.

В жодній з областей республіки видані бібліографічні посібники не включають всіх необхідних ланок системи і не забезпечують можливості бібліотекам налагодити інформаційно-бібліографічну роботу і пропаганду книги на рівні сучасних вимог. Однією з причин є те, що випуск посібників проводиться часто без урахування реальних інформаційних потреб, бібліографічної забезпеченості тем, їх актуальності в умовах даного краю. Відчувається слабкість матеріально-технічної бази, недостатній розвиток кооперативних форм підготовки видань і координації з іншими бібліотеками і установами.

Позитивно, що з кожним роком набирає темпи видавнича діяльність бібліотек для юнацтва. В бібліографічних посібниках переважає краєзнавча тематика, поки що більше історико-краєзнавча, про життя і діяльність видатних земляків. З'являються бібліографічні посібники для дітей. Правда, для залучення дітей до читання краєзнавчої літератури, до пізнання рідного краю їх явно недостатньо ні по охопленню тем, ні по вікових категоріях і якості подачі матеріалу.

Сьогодні вбачається найбільш раціональним для всіх обласних бібліотек зосередження зусиль на підготовці універсальних бібліографічних покажчиків про край. На жаль, їх видає тільки третина обласних бібліотек, та й то нерегулярно, з залізненням іноді на кілька років, що значно знижує цінність вміщеної у покажчику інформації. Тому необхідною умовою ефективності цього типу посібників є оперативність і регулярність видання. Оптимальний режим - випуск покажчика один раз в квартал. З такою періодичністю видають покажчики Закарпатська, Львівська, Черкаська, Рівненська, Херсонська обласні універсальні бібліотеки. Створення ж системи допоміжних

показників кумулятивного характеру до річного комплекту, а надалі - до п'ятирічного - дозволить значно розширити їх функціональні можливості з мінімальними затратами коштів і робочого часу.

Серед багатьох рекомендаційних посібників, що видаються бібліотеками УРСР, невинновато відсутній комплексний рекомендаційний посібник типу "Що читати про край?", який користується заслуженою популярністю серед читачів РРКСР. Такий посібник, що пропонує в змістовних анотаціях коло читання літератури, дає досить повне і всебічне уявлення про край, міг би стати основою для пропагандистської роботи бібліотек, виховання свідомої і щирої любові до своєї Вітчизни.

Міцно увійшов у практику багатьох бібліотек методико-бібліографічний посібник типу календаря знаменних і пам'ятних дат краю. Він приносить очевидну користь у пропаганді краєзнавчої літератури, підтриманні місцевих революційних, бойових і трудових традицій. Але в силу різних обставин це видання на протязі двох-трьох десятиліть зазнало таких трансформацій, що, залишаючись за змістом календарем, багато в чому втратило ті позитивні якості, які сприяли вирішенню пропагандистських і виховних завдань. Тираж, поліграфічне оформлення, спосіб розповсюдження обмежують коло споживачів тільки бібліотечними працівниками. Разом з тим, крім стислої інформації про дату та найдоступнішу літературу про неї, цей посібник в більшості випадків не містить в собі ні цікавих, мало-знайомих відомостей, ні порад чи методичних розробок, що значно знижує його користь в патріотичному вихованні.

В зв'язку з перебудовою всіх сфер суспільного життя надзвичайно зріс інтерес до вітчизняної історії. І, не дивлячись на значну кількість посібників історико-краєзнавчої тематики, вважаємо доцільним звернутись до рекомендаційного бібліографічного показника "Що читати з історії ... краю?", де пропонувався б широкому колу читачів країні наукові, науково-популярні роботи, документальні джерела, мемуари, біографічна література, публіцистика, художні твори, які висвітлюють події місцевої історії, їх взаємозв'язок з глобальними історичними процесами. Видання таких показників, створених за єдиною методикою, обов'язково анотованих, забезпечених вступними

статтями, списками доповнючої літератури, принесе істотну користь у справі виховання патріотизму, пізнання нелегкого історичного шляху, пройденого предками, дозволить кожному читачеві відчувати живий зв'язок поколінь, спадкоємність, проникнутися почуттям відповідальності, особистої причетності до долі свого краю, всієї країни.

Вкрай зобов'язаною для оптимізації бібліографічної діяльності, створення системи краєзнавчих посібників і їх використання стала зараз проблема взаємодії бібліотек, їх співробітництва з іншими установами, окремими вченими і спеціалістами. Саме взаємодія веде до інтенсифікації використання вже існуючих краєзнавчих бібліотечно-бібліографічних ресурсів, дозволяє удосконалювати їх при мінімальних витратах трудових і матеріальних ресурсів.

На порядку денному і проблема створення єдиної краєзнавчої бібліографічної служби в межах міста, області, краю. Першими кроками в створенні такої служби повинні стати координація і кооперування у веденні зведених краєзнавчих каталогів і підготовці бібліографічних посібників: вибір тем, визначення авторських колективів і редколегій, розподіл між ними ділянок роботи.

Початок такої діяльності, і досить успішний, було покладено бібліографічними секціями при міськеідомчих радах чи радах по культурному будівництву при органах управління культурою. Ними був накопичений деякий позитивний досвід і досягнуті певні результати.

Зокрема, це акординована робота по створенню бібліографічної бази на допомогу підготовці "Зводу пам'ятників історії і культури Української РСР", забезпечення відповідною інформацією складачів нарисів, видання за єдиною методикою науково-допоміжних бібліографічних покажчиків про пам'ятники областей. Хоча, треба відмітити, робота секцій носила виключно дорадчо-рекомендаційний характер. На жаль, з ліквідацією республіканських і обласних міськеідомчих рад цей досвід було втрачено. Мають, необхідно відтворити такі органи у новій якості, наділивши їх конкретними правами і поставивши їм за обов'язок управління бібліографічною роботою в краї, узгодження, координацію дій як бібліотек, так і органів інформації, що допоможе б уникнути дублювання, дрібноти тем, об'єднати зусилля для оперативного і якісного задоволення інформаційних запитів, виявлення інформаційних потреб і вплив на їх формування.

У вирішенні завдань інформаційного забезпечення вбачається необхідним значно збільшити інформаційний потенціал бібліотек, вже сьогодні розпочати створення банків даних з історії, економіки, культури, екології краю, тощо. Такі банки доцільно створювати, на наш погляд, при великих універсальних бібліотеках, якими являються переважно ОУНБ, а не в інших установах і організаціях, що ведуть інформаційну діяльність.

Це забезпечить загальнодоступність інформації, більшу повноту і глибину, тому що дозволить залучити як додаткові джерела краєзнавчі фонди, довідковий апарат бібліотек, використати кваліфікацію і професійні навички бібліотечних працівників. І, зрештою, значно підвищить престиж бібліотек в суспільстві, сприятиме наближенню до статусу "вільного університету", що затвердився за великими бібліотеками за кордоном.

Оптимізація бібліотечного краєзнавства знаходиться у безпосередній залежності від структури обласних бібліотек і ЦБС. Саме в силу того, що краєзнавство – комплексна дисципліна, краєзнавчу роботу в бібліотеці слід проводити комплексно. Це підтверджує практика. Ще в 60-70-і роки, дотримуючись рекомендацій I-II Всесоюзної наради по краєзнавству і досвіду, нагромадженому в найстаріших бібліотеках країни, в багатьох ОУНБ УРСР були створені особливі структурні підрозділи: відділи, сектори краєзнавства. Вони виконували більшу частину роботи по формуванню краєзнавчих фондів, бібліотечно-бібліографічному та інформаційному обслуговуванню читачів з питань краєзнавства, ведуть краєзнавчий довідково-бібліографічний апарат, пропагують краєзнавчу літературу, координують і організують використання краєзнавчих матеріалів іншими структурними підрозділами.

Однак, навіть в цих бібліотеках краєзнавча робота розглядалась як щось корисне, але таке, що відіграє допоміжну, другорядну роль у виконанні основних функцій обласних бібліотек. Тому в бібліотечному будівництві і численних його перебудовах та реконструкціях найбільш уразливим ланкою, не захищеною постановами та вказівками, залишився саме краєзнавчий підрозділ. Внаслідок скорочень та реорганізацій зараз у 8-ми обласних бібліотеках УРСР функціонують відділи краєзнавства зі штатом від 2-х до 4-х співробітників. В такій же кількості обласних бібліотек – сектори, що входять до складу інформаційно-бібліографічних відділів – по 1,5-2 штатні

одиниці, в інших - у бібліографічних відділах - 1-3 бібліографи, що відповідають за краєзнавчу бібліографічну роботу, але виконують поряд з цими обов'язками і інші завдання - обслуговування бібліо-каталогів і т.ін. І сам статус бібліографів обмежує їх рамками переважно бібліографічного обслуговування. В обласних бібліотеках для дітей та юнацтва в основному відсутні і такі підрозділи. Взагалі, склалася така ситуація, що в бібліотеках, які обслуговують ці вікові категорії, де виховання підростаючого покоління в дусі патріотизму є одним з головних завдань, краєзнавчі видання використовуються дуже обережно, більш як допоміжно-ілюстративні. А саме краєзнавство, любов до "малої" Батьківщини, пізнання місцевих особливостей рідної мови, традицій, в наведені часи ледве не асоціювалось з місництвом, націоналізмом, обмеженістю. Відбулося деяке зміщення акцентів: пропагандистсько-виховна робота значно активніше займається обласні універсальні бібліотеки, ніж дитячі та юнацькі. Успішно працюють при обласних і масових бібліотеках краєзнавчі гуртки, клуби, читальські об'єднання, учасниками яких є переважно дорослі читачі.

Необхідно змінювати таке становище, адже абстрактно-патріотичне виховання у відриві від своїх коренів досягає зовсім небажаних результатів - байдужості, аморальності, зневажливо-зарозумілого, неповажливого ставлення до всього вітчизняного і рабсько-захопленого поклоніння зарубіжному.

Перебудовуючи всю систему виховної роботи бібліотек, слід в центрі її поставити краєзнавство, причому, головний наголос зробити на виховання не споглядальної, а дієвої любові до Батьківщини, почуття господаря, який турботливо зберігає природу краю, його ресурси, пам'ятки, культуру, традиції, інтенсивно примножує своєму краю багатства, займає активну життєву позицію.

Ретельне вивчення історії краю, об'єктивна оцінка його соціально-економічного і культурного рівня, хід перебудови, вміння ув'язати злободенні політичні та економічні питання з життям області, району, міста чи села, показати їх вирішення в регіоні - повинні стати основним змістом краєзнавчої роботи на сучасному етапі, визначити тематичні напрямки пропаганди краєзнавчої літератури. Важливо відібрати і такі форми і методи роботи з книгою, що

спонукають читача до активного мислення, емоційного сприйняття прочитаного, вільного обміну думками, вироблення політично зрілих висновків.

Як ви вже знаєте, специфічні краєзнавства найбільш відповідають комплексні форми пропаганди літератури. До них відносяться краєзнавчі кімнати, кутки, кімнати бойової, трудової слави, меморіальні кімнати і кутки, які добре себе зарекомендували на практиці, і де широко використовувались елементи музейної експозиції, що допомагає підвищити ефективність пропаганди краєзнавчих матеріалів, їх впливу на читачів.

Завоювали популярність краєзнавчі дні /четверги, п'ятниці і т.д./, що регулярно на протязі багатьох років проводять Чернігівська, Хмельницька та інші обласні бібліотеки. Успішно впроваджується в деяких бібліотеках /Житомирської, Івано-Франківської, Тернопільської та ін. областей/ така форма як День міста, вулиці, площі. Дав позитивний ефект проведення рядом бібліотек, а тому числі і масових, краєзнавчих читань. Вже традиційно при бібліотеках функціонують клуби і об'єднання краєзнавців. Зараз значно активізувався процес створення нових. Наповнюється збагаченим змістом робота тих, що виникли раніше. Позитивно оцінюючи накопичений досвід пропаганди краєзнавчої літератури, опанування форми доведення її до читачів, не можна замовчувати те, що гонитися за кількісними показниками, існуюча серед бібліотек у застійні роки, нерідко виходила за межі заходів, призводила до формалізму і пошухи. Не дивлячись на різноманітність форм і абсурдно велику кількість пропагандистських заходів, і бібліотечні працівники, і читачі нерідко мали досить слабе і викривлене знання краю і краєзнавчої літератури. І тематика заходів, що проводилися, і коло книг, які пропагувалися, були досить вузькі і тенденційні.

Треба визнати, товариші, що однією з причин, які зумовили зниження темпів розвитку бібліотечного краєзнавства, його застої, топтання на місці, є неорганізованість і неузгодженість методичного керівництва цієї важливою ділянкою бібліотечної роботи. Залишившись на початку 60-х років без такого методичного центру, бібліотекарі України до цього часу не змогли вирішити це питання і на республіканському рівні.

В 1978 році в прийнятому "Догодженні про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури УРСР" методичні функції були розподілені між республіканськими методичними центрами на чолі з Республіканською бібліотекою УРСР ім.ШПС. Але вірне в принципі рішення не принесло відчутних результатів, тому, що воно фактично не було втілене в життя.

В обласних універсальних наукових бібліотеках республіки складалась практика, при якій методичне керівництво всією краєзнавчою роботою бібліотек області покладене саме на бібліографів-краєзнавців. Вони ведуть його паралельно з їх головною функцією - бібліографічною діяльністю, і явно із збитком як для неї, так і для методичної роботи.

При такій організації методичного керівництва краєзнавчим напрямком порушується його органічний зв'язок з іншими напрямками методичної роботи, цілісність змісту, єдність методичних рішень в головних бібліотечних процесах, а якими співвідноситься бібліотечне краєзнавство.

В деяких обласних бібліотеках РРФСР в складі науково-методичних відділів виділені спеціалісти, які відповідають за постановку краєзнавчої роботи в бібліотеках області. Думається, що цей досвід заслуговує уваги. Немає сумніву і в тому, що зараз потрібна науково обгрунтована перспектива, а не директивні нововведення.

Окремо слід наголосити на тому, що існуюча система методичного керівництва краєзнавчою роботою потребує наукової основи, оскільки вона базується зараз переважно на практичному досвіді, до кінця не проаналізованому і не узагальненому, часто тільки місцевого значення. Звідси паралелізм у роботі, не досить чіткий розподіл функцій між бібліотеками центру і на місцях. Зрозуміло, що вище, аналіз і оцінка ключових проблем необхідні для поліпшення краєзнавчої роботи бібліотек.

Кожен серйозний методичний посібник створюється на результатах наукових досліджень. Основи такої роботи були закладені раніше і знайдуть подальший розвиток в уже згадуваному ще дослідженні "Краєзнавча робота бібліотек в умовах перебудови".

Фахівцями неодноразово піднімалося питання про методичне забезпечення краєзнавчої роботи бібліотек. Єдиний посібник по краєзнавчій роботі обласної бібліотеки^{х/} давно став бібліографічною рідкістю та

^{х/}Краеведческая работа областных библиотек: Метод.пособие / Гос.б-на СССР им.В.И.Ленина; МГПИ. - М., 1961. - 176 с.

є багато в чому застарів. Практичний посібник Н.Ф.Горбачевської^{х/} для масових бібліотек теж не відповідає на всі сьогоденні питання, зокрема, в ньому не розглядається краєзнавча робота в ЦБС.

ДІБ УРСР за минулі роки підготувала кілька відомих бібліотекарям-практикам посібників з краєзнавчої роботи. Зараз завершено роботу над методичним посібником "Краєзнавча робота ЦБС".

Одним з найважливіших в системі методичних і інструктивно-методичних матеріалів є "Положення про краєзнавчу роботу бібліотек системи Міністерства культури УРСР". Теперішнє Положення несе відбиток попереднього періоду нашої історії. Настав час виробити нову редакцію Положення, більш конкретну і відповідальну вимогам перебудови. Проект такого документу розроблений і пропонується вам для обговорення.

І, закінчуючи, ще про одне. Ефективне вирішення перелічених завдань у великій мірі залежить від кваліфікації працівників. Але саме бібліотекарі, які займаються краєзнавчою роботою, найменше з усіх категорій охоплені діючою системою підвищення кваліфікації. На районних і обласних семінарах бібліотечних працівників епізодично опрацьовуються окремі питання бібліотечного краєзнавства, які не досягають бажаного ефекту в силу саме епізодичності та фрагментарності. Працівники ОУНБ останній раз збирались на семінар-практикум в 1972 році, а для інших і дитячих бібліотек ця наша зустріч - перша. Не бадували увагою краєзнавців і інститути підвищення кваліфікації - ні всесоюзний, ні республіканський.

Тільки в квітні цього року вперше в республіканському ЦДК проведені заняття для бібліографів-краєзнавців ОУНБ. Для інших же груп слухачів час від часу читаються оглядові лекції ознайомчого плану. Бібліотечні факультети інститутів культури України, за винятком Харківського, не готують надри краєзнавців, а знайомство з краєзнавчою роботою обмежується коротким курсом краєзнавчої бібліографії.

Вирішення названих проблем особливо актуальне зараз, коли йде інтенсивний процес переосмислення багатьох організаційних і управлінських сторін життя нашої країни.

^{х/} Горбачевская Н.Ф. Работа массовых библиотек с краеведческой литературой: Метод. пособие. - М., 1978. - 62 с.

Сучасні вимоги до рівня розвитку бібліотечної справи потребу-
ють відмовитися від повчань, готових рецептів, передбачають творче
вирішення практичних завдань. Сподіваємось, що ця конференція стане
справді "круглим столом", де ми зможемо відверто обмінятися
думками, досвідом, знайти конструктивні рішення складних проблем,
посталених життям перед бібліотечним краєзнавством.